

Городніченко Ю.В.кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»**Малишко В.В.**кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи і страхування
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»**Horodnichenko Yuliya**

SHEE «Pereyaslav-Khmelnytskyi SPU after Grygoriy Skovoroda»

Malyshko Vitalina

SHEE «Pereyaslav-Khmelnytskyi SPU after Grygoriy Skovoroda»

ОЦІНКА РІВНЯ ТІНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

ASSESSMENT OF THE LEVEL OF SHADOWING OF THE UKRAINIAN ECONOMY

У статті розглянуто базові показники тіньової економіки, оскільки вона негативно впливає на всі економічні процеси, які відбуваються в країні, та здійснено їх порівняння з пороговими значеннями. Визначено, що до тіньової економіки належить законодавча, політична, ідеологічна, культурна, етична, поведінкова сфери, система духовних і матеріальних цінностей, тобто все, із чим ми взаємодіємо. Досліджено прояви тіньової економіки загалом та в Україні зокрема. Проаналізовано темпи зростання тіньової економіки країни протягом останніх років. Розглянуто рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, які здійснюються в Україні. Виокремлено основні негативні чинники, які стримують детінізацію вітчизняної економіки. Визначено види економічної діяльності, які знаходяться в найбільшій тінізації та в найбільш сприятливій стадії розвитку. Виділено основні групи суб'єктів, які зацікавлені та сприяють розвитку та існуванню тінізації економіки. На основі проведених досліджень визначено основні напрями, способи та механізми детінізації економіки країни.

Ключові слова: тінізація, детінізація, тінізація економіки, валютні коливання, підпільна економіка, незаконна економіка.

В статье рассмотрены базовые показатели теневой экономики, так как она негативно влияет на все экономические процессы, которые происходят в стране, и осуществлено их сравнение с пороговыми значениями. Определено, что к теневой экономике относятся законодательная, политическая, идеологическая, культурная, нравственная, поведенческая сферы, система духовных и материальных ценностей, то есть все, с чем мы взаимодействуем. Исследованы проявления теневой экономики в целом и в Украине в частности. Проанализированы темпы роста теневой экономики страны в последние годы. Рассмотрен уровень теневой экономики по видам экономической деятельности, осуществляемым в Украине. Выделены основные негативные факторы, которые сдерживают детенизацию отечественной экономики. Определены виды экономической деятельности, находящиеся в наибольшей тенизации и в наиболее благоприятной стадии развития. Выделены основные группы субъектов, которые заинтересованы и способствуют развитию и существованию тенизации экономики. На основе проведенных исследований определены основные направления, способы и механизмы детенизации экономики страны.

Ключевые слова: тенизация, детенизация, тенизация экономики, валютные колебания, подпольная экономика, незаконная экономика.

The article deals with the basic indicators of the shadow economy as it adversely affects all economic processes occurring in the country and compares them against thresholds. It is determined that the shadow economy includes legislative, political, ideological, cultural, ethical, behavioral, spiritual and material values, that is, everything we interact with. The effects of the shadow economy in general and in Ukraine have been investigated directly. The growth rates of the country's shadow economy over the past years are analyzed. The level of shadow economy by types of economic activity carried

out in Ukraine is considered. The main negative factors that hinder the shadowing of the domestic economy are highlighted. The types of economic activity that are in the greatest shadowing and in the most favorable stage of development are determined. The main groups of entities that are interested and contribute to the development and existence of shadow economy are identified. On the basis of the conducted researches the main directions, methods and mechanisms of shadowing of the country's economy have been determined. Namely, the legal regulation of the shadow sector should be focused on two main areas: the fight against violation of law in public authorities; adoption of measures aimed at transferring to the legal sector the shadow capital. Currently, a number of measures have been taken in Ukraine to shade the economy, including changes to regulations and legislation, but this problem still needs to be addressed. To this end, it is necessary to: establish and strengthen civil society institutions; reform the management system; adopt measures aimed at developing the social responsibility of business; to ensure greater transparency and transparency in the coverage of the activities of public authorities. There are many manifestations of the shadowing of the economy, but the most striking ones are the shadow operations in the financial sphere, in the sphere of land and labor relations. Among the most well-known shadow transactions in the financial market, countries are referred to as "export of capital" abroad (including through transfer pricing).

Key words: shadowing, detinization, shadowing of the economy, currency fluctuations, underground economy, illegal economy.

Постановка проблеми. Суспільно-політичні перетворення в Україні не можуть здійснитися без подолання тінізації фінансового сектору економіки. Як відомо, тінізація є однією з найнебезпечніших загроз правам людини, демократії, правопорядку, чесності та соціальній справедливості, вона перешкоджає економічному розвитку й загрожує належному і справедливому функціонуванню країн, має негативні фінансові наслідки для громадян, компаній і держав, а також для міжнародних установ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження процесів тінізації економіки висвітлено у працях таких вітчизняних науковців, як: О.І. Барановський, З.С. Варналій, В.М. Бородюк, Я.Я. Пушак, О.Д. Ладюк, Т.І. Приходько, І.С. Вінничук, С.О. Баранов, П.А. Дадашов та ін. Водночас оцінку впливу тіньового сектору здійснювали І.О. Іртищева, Е.М. Лібанова, В.Г. Боронос, Р.А. Прокопенко та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення основних чинників та суб'єктів, які спричиняють виникнення та розвиток тіньової економіки, для їх мінімізації, а в результаті – для стабілізації фінансового сектору економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Порогове значення тіньової економіки, загрозове для національної економічної безпеки, становить 40% офіційного ВВП [3].

Проявів тінізації економіки дуже багато, але найбільш наочними з них є тіньові операції у фінансовій сфері, у сфері земельних та трудових відносин. Серед найвідоміших тіньових операцій на фінансовому ринку країни називають вивезення капіталу за кордон (у т. ч. шляхом трансфертного ціноутворення). За даними Global Financial Integrity, з України щороку вивозили валютні кошти: у 2009 р. – 10,574 млрд дол.

США; у 2010 р. – 13,843 млрд дол. США; у 2011 р. – 17,949 млрд дол. США; у 2012 р. – 21,001 млрд дол. США; у 2013 р. – 13,911 млрд дол. США [2].

Валютні коливання, стрімке падіння курсу національної грошової одиниці – гривні, а також неефективна політика НБУ щодо регулювання валютного ринку та діяльності банківського сектору сформувавали передумови щодо тінізації грошових коштів. Так, на початок 2015 р. у банківській системі України обсяг гривневих депозитів населення становив 195,3 млрд грн, але вже на початок листопада 2015 р. він дорівнював 174,6 млрд грн (тобто з банківських депозитів населення вивело близько 21 млрд грн). За цей же період обсяг валютних депозитів скоротився з 13,2 млрд дол. США до 9,2 млрд дол. США [4].

Важливе місце у системі тіньової економіки належить тінізації ринку праці. Ринок праці в Україні перебуває у кризовому стані, причинами цього слід визнати: втрату Україною традиційних ринків збуту (на які була орієнтована продукція національного виробництва), падіння цін на сировину і напівфабрикати на світових ринках, що робить нерентабельним таке виробництво та збільшує безробіття. Процес структурної перебудови національного виробництва може затягнутися на роки. Поряд із цим на ринок праці в Україні тисне й збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб із Донбасу та Криму. За офіційними даними, у 2013 р. та 2014 р. в Україні на одне вакантне місце претендувало 10 безробітних (зарєєстрованих у Державній службі зайнятості), а в 2015 р. цей показник становив 13 осіб на одне місце, у січні 2016 р. – 16 осіб [5].

Нелегальна зайнятість та тінізація заробітних плат в Україні виключають легальне поповнення державного бюджету (адже податки та соціальні внески не сплачуються), зменшу-

ють надходження до Пенсійного фонду. Усе це обмежує можливості держави фінансувати бюджетну сферу, створювати нові робочі місця, виконувати соціальну функцію. Тінізація заробітних плат загострює відносини та протиріччя на рівні «держава – людина – суспільство». Детінізація ринку праці потребує переходу до безготівкових фінансових розрахунків (електронні банківські картки), впровадження тісної кореляції між нарахуванням пенсії та соціальними платежами фізичної особи.

За розрахунками Мінекономрозвитку, у січні-вересні 2016 р. рівень тіньової економіки становив 35% від офіційного ВВП, що на 5 в. п. менше порівняно з показником відповідного періоду 2015 р. [8].

Проаналізуємо темпи зростання тіньової економіки України протягом 2010–2017 рр. (рис. 1).

Як видно з рис. 1, у 2015 р. рівень тіньової економіки становив 40%, що порівняно з 2016 р. вище на 5 в. п. Щодо рівня ВВП, то спостерігається значне поліпшення – стабілізація його приросту, що є позитивним моментом для економіки.

У 2016 р. економіка України зросла на 2,3% за рахунок високого врожаю, який зумовив прискорення економічного зростання до 4,8% у четвертому кварталі. Рішучі реформи, проведені у 2014 та 2015 рр., допомогли стабілізувати економіку та поліпшити інвестиційні настрої [7].

Рівень тіньової економіки у I півріччі 2018 р. становив 32% від обсягу офіційного ВВП, що на

3 в. п. менше за показник I півріччя 2017 р. та на 9 в. п. менше за показник I кварталу 2016 р., що показує позитивні зміни в економіці України. У I півріччі 2018 р. економіка України зросла на 1,0% порівняно з I кварталом 2017 р. та на 3,4% порівняно з I кварталом 2016 р. Такі зміни відбулися за рахунок підтримання тенденцій 2016 р. на основі досягнутої макроекономічної стабільності, зростання рівня заробітної плати в економіці (з початку 2019 р. мінімальну заробітну плату встановлено на рівні 4 173 грн, 2018 р. – 3 723 грн, 2017 р. – 3 200 грн проти 1 600 грн у 2016 р.), що поряд із послабленням інфляційного фону підвищило купівельну спроможність населення і стимулювало споживчу активність та оборот роздрібною торгівлі, поліпшення бізнес-клімату в умовах проведення політики дерегуляції підприємницької діяльності та збереження відносної цінової та курсової стабільності, що сприяло зміцненню довіри інвесторів до вітчизняної економіки.

Тобто можна стверджувати, що відбувся частковий процес детінізації економіки України, який необхідно постійно підтримувати, що призведе до повної стабілізації, і країна рухається в правильному напрямі.

Детінізація є результатом дії кількох чинників:

- закріплення відносної макроекономічної стабільності (інфляція за перше півріччя становила 4,9% проти 40,7% у відповідному періоді 2015 р.; девальвація обмінного курсу гривні при

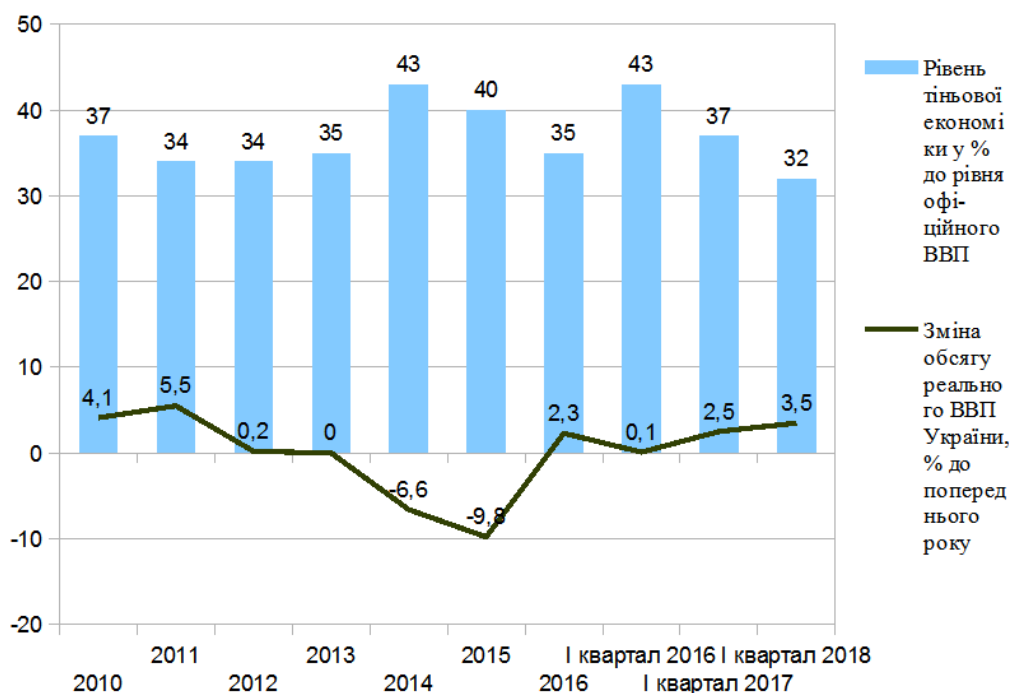

Рис. 1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) та темпи приросту реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року) протягом 2010 – I кварталу 2018 рр. [6]

цьому становила 6,5% порівняно зі зростанням в 1,4 рази у січні-червні 2015 р.);

- поліпшення бізнес-клімату внаслідок дотримання політики дерегуляції та оптимізації функціонування державного сектору економіки з метою підвищення його ефективності (відповідно до рейтингу Doing Business – 2017, Україна посіла 80-е місце серед 190 країн; у рейтингу Doing Business – 2016, уточненому відповідно до методології, застосованій цього року, Україні належало 81-е місце серед 189 країн);

- поступового відновлення та формування нових міжгалузевих зв'язків в економіці;

- посилення ринкових тенденцій та поступової оптимізації процесів формування цін на внутрішніх ринках, у тому числі внаслідок демонополізації ринків поряд із впроваджуваною НБУ жорсткою монетарною політикою задля стримування інфляції в межах цільового діапазону;

- започаткування процесів детінізації на ринку праці внаслідок зниження ЄСВ.

Та все ж залишається багато негативних чинників, які стримують детінізацію вітчизняної економіки, до яких належать: недовіра (низька довіра) до інститутів влади – високий рівень корупції, відсутність ефективної судової системи та належного захисту прав власності; значна кількість загроз фінансовій системі країни – за інформацією НБУ, кількість платоспроможних банків протягом I кварталу 2017 р. зменшилася

з 96 до 92 станом на 01.04.2017; наявність територій, непідконтрольних владі, утворених у ході військової агресії на території країни.

Кожна виробнича діяльність є економічною, безпосередньо пов'язана з фінансовою сферою і повністю або частково впливає на економіку держави, в якій вона відбувається. Суб'єкти такої діяльності можуть свідомо чи несвідомо здійснювати тінізацію такої діяльності для примноження своїх особистих доходів, оминаючи законодавство країни, і тим самим негативно впливати на економіку.

Тож розглянемо рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, які здійснюються в Україні (рис. 2).

Згідно з рис. 2, найвищий показник тінізації протягом I кварталу 2017 р. зосереджений у фінансовій та страховій діяльності (51%), добувній промисловості (50%), у транспортній, поштовій та кур'єрській діяльності (47%), переробній промисловості (44%). Найменше в тіні перебуває сільське, лісове та рибне господарство (10%). Якщо порівнювати з відповідним періодом 2016 р., то в 2017 р. рівень тіньової економіки значно знизився, особливо в добувній промисловості – на 10 в. п., у транспортній, поштовій та кур'єрській службі – на 7 в. п. та в оптовій та роздрібній торгівлі – на 8 в. п., що стало наслідком скорочення обсягу отриманих підприємствами збитків у 4,7 рази порівняно з обсягом I кварталу 2016 р. (до 5,2 млрд грн у

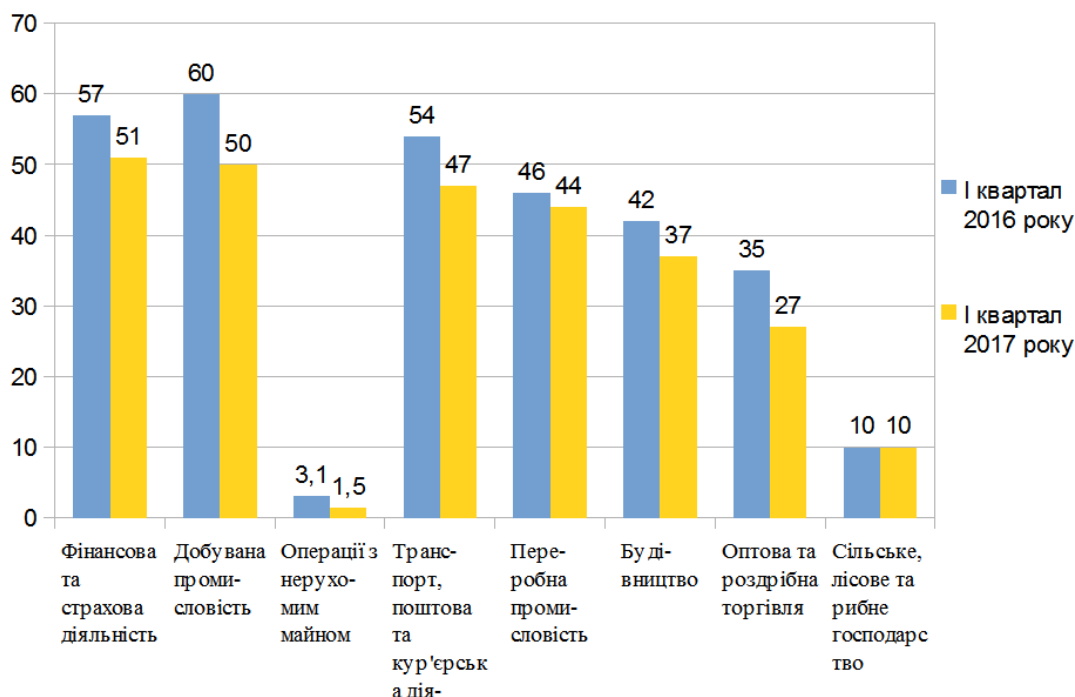

Рис. 2. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від офіційного обсягу ВДВ (валової доданої вартості) відповідно до видів економічної діяльності протягом I кварталу 2016 – I кварталу 2017 рр. [6]

I кварталі 2017 р.) за зростання обсягу прибутків підприємств у 1,6 рази (до 17,3 млрд грн). Таким чином, дані галузі є лідерами у детінізації економіки протягом I кварталу 2017 р.

Що стосується I кварталу 2018 р., то, за даними Держстату, позитивний сальдований фінансовий результат діяльності підприємств переробної промисловості становив 47,3 млрд грн проти 18,8 млрд грн у I півріччі 2017 р. Найбільший позитивний фінансовий результат отримано підприємствами таких галузей, як: металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів (окрім машин і устаткування) – у розмірі 11,8 млрд грн; машинобудування – 10,0 млрд грн; виробництво хімічних речовин і хімічної продукції – 8,4 млрд грн.

Улітку 2017 р. міжнародна Асоціація дипломованих сертифікованих бухгалтерів (АССА) опублікувала рейтинг країн із найбільшою часткою тіньової економіки. Серед 28 країн Україна потрапила до трійки «лідерів». АССА оцінила рівень тіньової економіки України в 1,95 трлн грн, або 45,96% від українського ВВП. Гірше нас справи лише в Нігерії та Азербайджані [1].

АССА трьома ключовими чинниками, що визначають розмір тіньового сектору, називає бюрократію, ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності та політичну ситуацію.

Ще однією причиною тінізації української економіки можна назвати звичку хитрувати: податок зменшили, але працівникам як видавали зарплатню в конвертах, так і видають.

Можна виділити чотири групи суб'єктів, які зацікавлені в існуванні тіньової економіки, а саме:

1. суб'єкти тіньової економіки, які концентруються навколо владних структур у пошуках можливостей реалізувати власні інтереси шляхом прийняття чи коригування відповідних державних рішень. Часто заходи боротьби з тіньовими операціями прямо чи опосередковано слугують виникненню «конкуренції» між такими тіньовими економічними угрупованнями;

2. підприємці різного рівня, які вважають за доцільне частково або в повному обсязі здійснювати операції поза межами чинного законодавства, використовуючи прогалини у законодавстві на базі зв'язків з корумпованими державними чиновниками низової ланки;

3. пересічні громадяни, які змушені поповнювати власні доходи за рахунок тіньової сфери;

4. споживачі, які мають змогу за рахунок використання товарів і послуг, вироблених у тіньовому секторі, зменшити свої витрати.

Отже, рівень тінізації показує, наскільки бізнес довіряє державі, чи прийнятним є рівень оподаткування, чи доступні кредити, наскільки ефективні економічні стимули для офіційного працевлаштування.

Тінізація економіки України є не стільки проявом зловмисності великого і середнього бізнесу, скільки природною реакцією підприємців на корупцію і марнотратство у вищих ешелонах державної влади. Водночас вибір між легальною діяльністю чи приховуванням її від державного обліку й оподаткування робиться на підставах співставлення можливих вигід і втрат.

Та все ж оцінювати тіньову економіку тільки як негативне явище не зовсім правильно. Так, наприклад, держава втрачає через те, що громадянин отримує зарплатню в конверті, однак частину грошей із цієї зарплатні країна все ж отримає. Наприклад, у вигляді ПДВ, якщо людина купить продукти в супермаркеті або заплатить за комунальні послуги чи за проїзд у громадському транспорті.

Детінізація економіки є першопріоритетним та принципово важливим напрямом сучасної економічної політики України. Водночас багатоаспектність та розгалуженість проявів тінізації засвідчує безперспективність лише симптоматичних репресивних методів протидії тінізації у вигляді посилення контрольних функцій держави. Адже основними чинниками тінізації української економіки стали: висока витратність та низька рентабельність ведення бізнесу, обтяжлива податкова система, в якій фіскальна функція відіграє визначальну роль, знецінення вартості робочої сили, звуження внутрішнього ринку та нерозвиненість ринкових регуляторів визначення ціни ресурсів та чинників конкурентоспроможності, нездатність держави забезпечити прозорі умови діяльності та гармонізувати економічні інтереси суб'єктів економіки.

Детінізація економіки прямо залежить від створеного клімату державою, від сприятливих умов для нарощення суб'єктами господарювання ділової активності в легальній економіці завдяки поліпшенню інвестиційного та бізнес-клімату в країні та створенню такого інституційного середовища, для якого тіньова економіка стала б неефективною.

Висновки з даного дослідження. Проявів тінізації економіки дуже багато, але найбільш наочними з них є тіньові операції у фінансовій сфері, у сфері земельних та трудових відносин. Найменше в тіні перебуває сільське, лісове та рибне господарство (10%).

Сьогодні в Україні проведено низку заходів щодо детінізації економіки, у тому числі внесено зміни до нормативних та законодавчих актів, та все ж ця проблема потребує подальшого вирішення. Для цього потрібно: сформулювати й укріпити інститути громадянського суспільства; реформувати систему управління; вжити заходи, що спрямовані на розвиток

соціальної відповідальності бізнесу; забезпечити більшу гласність і прозорість у висвітленні діяльності органів державної влади.

Реалізація зазначених заходів щодо подальшої детінізації економіки не лише сприятиме

формуванню повноцінного ринкового середовища, легалізації капіталу, процесу демократизації економіки і суспільства у цілому, а й забезпеченню відродження та ефективного розвитку вітчизняного підприємництва.

Список використаних джерел:

1. 40% діяльності українців заховано в сутінках. Чому тіньова економіка – це не так вже й страшно. URL: https://espresso.tv/article/2017/11/06/tinova_ekonomika (дата звернення: 07.07.2019).
2. Global Financial Integrity. URL: <http://www.gfintegrity.org/reports/> (дата звернення: 09.07.2019).
3. Варналій З.С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / за ред. З.С. Варналія. Київ : НІСД, 2006. 576 с.
4. Національний банк України. *Офіційний сайт*. URL: <http://www.bank.gov.ua/> (дата звернення: 11.07.2019).
5. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 11.07.2019).
6. Державна фіскальна служба України. URL: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/kontrolno-perevirochna-robota> (дата звернення: 13.07.2019).
7. Подмазко О.М. Вплив тіньової економіки на загрози економічній безпеці країни. *Економіка: реалії часу. Трансформація та розвиток економічних систем*. 2014. № 4(14). С. 142–149.
8. Тінізація економіки та шляхи її подолання. URL: <http://old.niss.gov.ua/table/ks26112003/012.htm> (дата звернення: 17.07.2019).
9. Урядовий портал. URL: <http://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 13.07.2019).

References:

1. 40% diialnosti ukraintsiv zakhovano v sutinkakh. Chomu tinova ekonomika – tse ne tak vzhe y strashno [40% of Ukrainian activity is hidden in the twilight. Why the shadow economy is not so scary]. Available at: https://espresso.tv/article/2017/11/06/tinova_ekonomika (accessed 7 July 2019).
2. Global Financial Integrity. Available at: <http://www.gfintegrity.org/reports/> (accessed 9 July 2019).
3. Varnalii Z.S. (2006). Tinova ekonomika: sutnist, osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii [The shadow economy: the nature, features and ways of legalization]. Kiev : NISD. (in Ukrainian)
4. Natsionalnyi bank Ukrainy [National Bank of Ukraine]. Available at: <http://www.bank.gov.ua/> (accessed 11 July 2019).
5. Derzhavna sluzhba statystyky [Public Statistics Service]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 11 July 2019).
6. Derzhavna fiskalna sluzhba Ukrainy [State Fiscal Service of Ukraine]. Available at: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/kontrolno-perevirochna-robota> (accessed 13 July 2019).
7. Podmazko O.M. (2014). Vplyv tinovoi ekonomiky na zahrozy ekonomichnii bezpetsi krainy [Impact of the shadow economy on threats to the country's economic security]. *Ekonomika: realii chasu. Transformatsiia ta rozvytok ekonomichnykh system*, vol. 4, no 14, pp. 142-149.
8. Tinizatsiia ekonomiky ta shliakhy yii podolannia [Shadowing the economy and ways to overcome it]. Available at: <http://old.niss.gov.ua/table/ks26112003/012.htm> (accessed 17 July 2019).
9. Uriadovyi portal [Government portal]. Available at: <http://www.kmu.gov.ua> (accessed 13 July 2019).